

Sorsok és fosztóképzők

Hornyik Miklós: *Meghasonlásunk története – Délvidéki könyv*

Öviddel a „lélekeme-
lő” 2004-es népszá-

T I M P K I A D Ó ,
2 0 0 9

zés mögött feldereng a
valóság, mindaz, amit
majd oldalakon keresztül

vazás után, mikor a liberálisok és szocialisták hathatós közreműködésével sikerült időlegesen kirekeszteni a nemzetből a határon túli magyarokat, a véletlen összehozott egy csíkszeredai szobrással. Meglepő, néha kínos dolgokat tudtam meg tőle a székelyföldi zászlóégetésekről – a magyar trikolorról van szó –, valamint a szavakba nehezen foglalható, inkább megtapasztalható, anyaországi magyarok számára alig ismert, már-már metafizikai magányról. A legmellbevágóbb azonban az a különös, a kisebbségi sors lényegét pórusain keresztül magába szívó, majd a lélek mélyén lerakodó tapasztalat volt, amit egyetlen mondatba sűrített. Mikor arról beszélünk, hogy kik a valódi magyarok, váratlanul azt mondta, a vajdaságiak, jóllehet válaszként a székelyekre számítottam. A miéltre pedig lakonikusan ezt felelte: mert most őket bántják. Mindig azok az igazi magyarok, akiket bántanak.

Hornyik Miklós *Délvidéki könyve* erről a földrajzi-lelki régióról, a Vajdaságról szól. A meghasonlás köznapi és szellemi tájairól, az „országföld őrzőiről”, a létbe, a közösségi tudatba itatódó lassú mérgekről, azok elenszereiről.

A szép kiállítású kötet első részének említett – „Az országföld őrzői” címet viselő – kezdő fejezete mindjárt jelzi a nehézségeket. A kényszerű szóösszetétel, amely erőszaktétel nélkül az ország földjének őrzőit jelentené, megtorpanásra készíti az olvasót. Melyik ország földje most ez földdarab, kik és mit őriznek itt tulajdonképpen? Természetesen tudjuk: a hazát a hazátlanságban. Egyetlen – a történelem kikényszerítette – komplex kifeje-

zés mögött feldereng a valóság, mindaz, amit majd oldalakon keresztül fejt ki a szerző Magyarország szétदारabolásáról, a magyarság jogfosztásáról, folyamatos üldözéséről, a Trianon előtt már jól megszervezett, nemzetközi méretűvé dagadó hazugságkampányokról, a történelem meghamisításáról, az oktatási rendszer szétzúzásáról, a magyar nyelvű lapok betiltásáról, a szerkesztőségek megtámadásáról, fellobbantásáról. (Az utóbbira Szabadkán, 1922-ben került sor.) A magyarok megfélemlítésére irányuló etnikai indíttatású gyilkosságok, pogromok, atrocitások, úgy tűnik, a közelmúltig tudatosan alkalmazott politikai eszközök Szabadkától Marosvásárhelyig, Pozsonyig, Szlezák Rezsőtől Sütő Andrásig, Duray Miklósig, a szlovák nyelvtörvénytől az újvidéki magyarverésekig az utódállamokban. A nyílt és burkolt agresszió mellett az adminisztratív intézkedések, az anyanyelvű oktatás, illetve művelődés lehetetlenné tétele hasonló célt szolgál. A nemzeti kultúrától való megfosztatás ugyanis a nemzeti identitás felszámolásának az előfeltétele.

Hornyik szóeleménye (az országföld) ezért nem fedi, nem fedheti mindazt, amit a haza, az ország, a szülőföld jelent(hetne). Emocionálisan töredékét tartalmazza a teljességének. A történelem a Kárpát-medence peremén a szülőföldet mostohaanyává változtatta, ahol a kisebbségi lét fragmentum-létté vált. A természetes nemzeti önazonosságot az idegen állam iránti feltétlen elkötelezettség, helyesebben annak követelménye váltotta fel. Trianon egyik csüggesztő tanulsága, hogy az utódállamok nem elégedtek meg, többnyire máig sem elégednek meg a politikai lojalítás-

sal, mert kimondva vagy kimondatlanul a teljes asszimilációra törekuszenek. Addig nem érzik sajátjuknak a zsákmányolt országrészeket, amíg magyarok élnek ott.

Rövidre fogva: a politikai akarat hatására a história vált skizoiddá, benne pedig a mindennapi élet struktúráiban túszként vergődő ember. Cél és érték, etika és érvényesülés egyetlen korban sem divergált olyan végzetesen, mint a XX. században a kisebbségben élő magyarság körében. Megtartók és önfeladók, valódi hősök és még valódibb árulók születtek. Az összkép azonban meglehetősen kusza, miután a kollaboránsok gyakran igényt tartanak a hősosz-szerepre. Csöndesen, szerényen, rezesbanda és különösebb posztamens nélkül, megelégedve a minimál-art adta lehetőségekkel. Ennek szép megnyilvánulása, mikor önfeladásukat esztétikai elvekbe csomagolják, majd semmitmondó, a lényegről alamuszin hallgató munkáikat a modernitás diadalaként tárják a mit sem sejtő, az eseményeket a távolból figyelő (vagy nem figyelő) nagyrédmű elé. A politikai kasztráltak kardala gyakorta fel-felhangzott a határokon túlról. A dörge-delmes basszushangok hiányoztak ugyan, de a szoprán sipítózás remekül ment, ráadásul jól fizetett.

Modellértékű ebben az olvasatban Hornyik esete Bányai Jánossal, aki a szerzőt, valamint néhány úvidéki tollforgatót azzal vádolt meg, hogy elmentek Magyarországra főállású magyarnak, a „biztosba”. Véleménye némileg meglepő. Nem tudom, hová mehetnének a bármivel-bármivel meghasonlott, nem egyszer megnyomorított magyarok magyarnak, mint az anyaországba. Talán az öngyilkosságba, az önpusztítás különféle formáiba, amire akadtak példák, de ne várjuk el tömegesen tőlük az efféle gesztusokat. Az önpusztításnál az anyaország valamivel vonzóbb távlatnak tűnik egyelőre. A főállásról pedig mindössze annyit, hogy Németh László *Nagyváradi beszédét* minden határon túli magyar értelmiséginek kötelező olvasmányként kellene forgatnia. Ebben arra figyelmezteti az író az áttelepülőket, ne feledjék, kisebbségből kisebbségbe jönnek. „A magyarság még igen soká, évtize-

dekig vagy évszázadokig kisebbségben lesz tulajdon földjén, mert elképzelhetetlen, hogy ne legyen egy töredék, amely Európa és a világ-szellem nevében tör rá valódi hajlamaira, s Európában is mindig lesz irány, amely igénybe veszi a följajnlkozókat.” Lesz, illetve van bizony, itthon csakúgy, mint az utódállamokban, ahol a kivételezett, címzetes magyarok mindig szívesen oktatják ki a valódi magyarokat kötelességeikről, a patriotizmus időszerű feladatairól.

Komoly értéke Hornyik Miklós könyvének, hogy nem hagyja feledésbe merülni a megszerzett, megszenvedett tapasztalatot. Igényt tart az emlékezés jogára, amiről semmiféle látszatkompromisszumra hivatkozva sem mond le. Számon tarja a nemzeti öncsalás módozatait, az önfeladás tanulságait. Röviden: önismeretre tanít. Ez néha fájdalmas, máskor szánalmas vagy nevetséges, de elkerülhetetlen. Különösen azért, mert velünk, magyarokkal, régóta szeretnék elhíttetni, hogy saját katasztrófiánk, tragédiánk hangsúlyozása kirekesztés, vagy jó esetben búsmagyar anakronizmus, míg mások gondjainak számontartása kötelesség (nem rég: internacionalista vizsgatétel). A nemzet fogalma, emelkedik figyelmeztetően az iskolamesterek pálcája, baljóslatú jelentéssel teli. A nemzet mint élhető közösségi keret pedig nem pusztán korszerűtlen, hanem veszélyes entitás. Tartalmilag megjeleníthetetlen a nacionalizmus felhangjai nélkül, a politikai korrektség dogmája szerint. Ezért a lejárt szavatosságú tartalmakkal szemben a szellem és valóság minden területén, különösen az irodalomban a forma megújítása, a modernizmus ajánlott. Ebből fakad azután az önfeladás, a kussolás discséretes filozófiája, amelynek következtében a kisebbségi magyar (éljen bárhol) formailag ember, tartalmilag ellenben máig alattvaló. Többnyire mozdulatlan szájjal kellett beszél-nünk – mondja erről Hornyik Dudás Károlynak, a kötet egyik írásában –, mert a hatalom csak arra várt, hogy lecsapjon a Rend ellen vétőkre.

Az utódállamok – így a Vajdaság magyarsága is – kénytelen-kelletlen engedett a szük-

ségszerűségnek. A szükségszerűség – kényszerű – elfogadása viszont magában foglalta a szabadság hiányát. A magyarságban évszázadok alatt kialakult hasznos, szívós megmaradási tehetség időnként ellene fordul. A szabadság az a küszöb, ahol többnyire hasra esünk, amelyet képtelenek vagyunk átlépni. Máskor meg a küszöb helyén fal magasodik. A totalizmus megjelenése végleg elrontotta a helyzetet: a kommunisták uralma a Vajdaságban is, mint mindenütt, az intézményesített bűnözés rendszere volt (Kiszely Gáborral szólva).

Az önfeladás szirénhangjai hol erősödnek, hol halkulnak, el viszont sohasem hallgatnak. A „mit ér a meghasonlás, ha magyar?” kérdésre azonban egyértelmű a válasz. Abból a távolságból, ahonnan e sorok írója – a szerző könyvében át mindezt – látja, úgy tűnik, Hornyik Miklós művével ama nemes harcot megharcolta, hitét megtartotta és – miként sokan bíznak benne – futását korántsem végezte be.

A meghasonlás lényegét a történelem szakadékaiban, a napi politika mocsarában kell keresni. A határon – vagy valaha határon – túl élt írókat rendszerint a magyarság önazonosságának őrzőjeként szokták számba venni, majd jó esetben vállon veregetni, kevésbé jó esetben a korszerűtlenség (értsd: magyarkodás, provincializmus) stemplijével hiteltelentve, hányaveti módon elutasítani. Esetleg felvilágosítani az internacionalizmus, nacionalizmus, globalizmus, multikulturalizmus, provincializmus aktuális problémáiról. A magyar irodalomtörténetek fals felfogására jellemző, hogy többnyire külön fejezetekben tárgyalják a határon túli írók műveit, holott a területi szétszakítottság sohasem kérdőjelezte meg a magyar szellem egységét Balassitól Pázmányon át Zrínyiig és tovább. (A Hornyik által nagyra becsült Kopeczky László például abszurd világlátásban, humorban előfutára bizonyos tekintetben Schwajdának, Esterháznak.)

A *Meghasonlásunk története* irodalomtörténet és vallomás, miként azt az utószót jegyző Sturm László mondja, amihez mindössze annyit tennék hozzá, hogy a vallomások több-

nyire abból a mélységből valók, ahol az állítások nem pusztán a rációból, hanem az érzelmek megmásíthatatlan logikájából fakadnak. A megélt tapasztalatból, a történelem drámái, olykor katarzis nélküli köz- és végjátékából. Személyre szabottan fogalmazva: Hornyik Miklósnak sorstalanság helyett sorsszerűség jutott (könyvéből véve az általa idézett szavakat), vállalt, hiteles élet, valódi döntésekkel, hangos csetepatékkal, kiüresedő csönddel, megszenvedett életszakaszokkal, maradandó művekkel. Erről azonban később.

Előbb arról, hogy megjelennek természetesen esztétikai gondok is Hornyik munkájában, bár a helyzetből adódóan, szinte mindig társadalmi beágyazottságban. Ilyen a várva várt vajdasági regény megszületésének hosszan húzódó kérdése, az elszánt, programszerű vajúdas vagy a hajthatatlan, nemzetileg elkötelezett műkedvelők megítélésének nehézsége. A kötelező tapintat és kötelező minőség arányainak dilemmája. A probléma lényegét az erdélyi Szilágyi Domokos fogalmazta meg vitriolosan, ám pontosan, mikor feltette a kérdést, milyen legyen a jó vers, majd megválaszolta: szép, modern, meggyűlölt, de mindenekelőtt csikszentjehovai. Hornyik irodalomszociológiai okokat sorol fel egyebek mellett, a Trianon után hiába várt vajdasági nagy regény hiányának kapcsán, ami nyilvánvalóan a régió irodalmi életképességét lett volna hivatott igazolni: „Nyelvi-nemzeti közösség tagjaként – írja ennek lényegéről, ne mondjam: rákfenéjéről – nem lehet teljes értékű életet élni olyan politikai, társadalmi és gazdasági körülmények között, amelyek e közösség pusztá önmegőrzését is nap nap után kikezdi. Az önmegővásra berendezkedő életforma alkotó energiákat köt le, és passzív, védekező életstratégiát alakít ki. Ezáltal jelentősen csökken egyén és közösség kulturális cselekvőképessége, mert ilyen élethelyzetben az örökölt értékek megőrzése és továbbadása is erőfeszítést igényel, közben pedig elmosódik a választóvonal kultúra és állkultúra között.” Ehhez bizony, nincs mit hozzátenni.

A kezdeti botladozás után azonban Herczeg János, Podolszki József, Kopeczky László

és a többiek, a könyv Közelméneinek szereplői, bizonyították a jugoszláviai magyar irodalom erejét, minőségét. A vajdasági, a „mi regényünk” iránti érzelmi igény persze érthető volt, noha a „mi szent nagy titkaink”, úgy tűnik, mindaddig titkok maradnak, míg egy valóban nívós műben meg nem fogalmazódnak. Hornyik érzekelte a dilemma lényegét, megértően viszonyult hozzá anélkül, hogy a színvonalat az elvárás, a „mindenáron legyen vajdasági regény” szintjére süllyesztette volna elemzésében. Jól látta: az elkötelezettség, az emocionális azonosulás, a magyar sors, a hajdani magyar táj mégoly átszellemült megélése sem elég, ha a tehetség, bármi legyen annak ismérve, hiányzik hozzá.

Kosztolányi műveinek hátterében egyébiránt időnként feldereng Szabadka, ám Trianont követően valami másra, nem háttérképre volna szükségük a kisebbségbe szorult magyaroknak. Az elcsatolt részek lakói a háttér szeretnék a centrumba emelni. Felmutatni, megőrizni, valóságával egybeforrni, sajátosságait halhatatlanná tenni. A Trianon-trauma jellegzetes, érthető tünetével van dolgunk. A provincializmussal, ami a provincia szóból, az Itáliához kapcsolt, az Örök Várostól mind távolabbra eső tartományokról (helyesebben azok közül az elsőről, valószínűleg Szicília provinciáról) vette nevét. A provincializmus másodlagos minőséget, utáztatot jelentett az eredetihez képest. Magyarország a XIX–XX. században Budapest előretörésével szellemileg egyközpontúvá vált. A tehetségek mind ide áramlottak, bár másutt látták meg a napvilágot. A délvideki születésű írók – Herczeg Ferenc, Papp Dániel, Kosztolányi Dezső, Csáth Géza – mondja Hornyik, szintén a fővárosban alapozták meg országos hírnevüket. Trianon után viszont lassan új regionális központok alakultak ki. A provincializmus szó tartalma ismét megváltozott: más lett a jelentése Márai Kassájának, az erdélyi Helikonnak, Sütő András Pusztakamarásának, a házsongárdi temető sírjainak, a Varjúvárnak, Szabadkának vagy Petur bán Újvidékének, régi megnevezéssel Vásáros-Váradnak.

Nem pusztán érdekességként, inkább a Hornyikra jellemző alaposág példajaként emlétek meg egy kultúrtörténeti tényről nemzeti drámánkkal kapcsolatban. A történelmi valóság – Katona József ismert darabjával szemben – az, hogy Gertrúd, II. Endre feleségét nem Bánk, hanem Törefi Péter, azaz Petur bán ölte meg. A gyilkosság kizárólag politikai okokra vezethető vissza. Mindezt Érdújehelyi Menyhért katolikus lelkész derítette ki, akinek eredményeit – sokakkal együtt – úgy építi Hornyik saját munkájába, hogy az adatok nem teszik olvashatatlaná a könyvet, a teóriák pedig nem légüres térben állnak. Ezt az összhangot az angolok képesek megteremteni, ahol a tudományosság soha nem megy az olvasmányosság rovására. Talán mert nem fontoskodnak, amint Hornyik Miklós sem. Hornyik írásai elegánsak, szabatosan használja a magyar nyelvet, stílusa élvezetes, sohasem unalmas. A *Meghasonlásunk története*, különösen annak első része, *A káosz arca*, nem kötelező, de ajánlott olvasmány mindazok számára, akik világosan akarnak látni, akik a történelem tényei mögött a valóságra, az azt kialakító módszerekre kíváncsiak, némi tanúságot merítendő, nehogy a múlt – a történelmet nem ismervén – megismételje önmagát.

Magyarországról áttekintve sokáig úgy tűnt, mintha a volt Jugoszlávia területén élt magyaroknak szélesebb intellektuális mozgástér, viszonylag nagyobb szabadság jutott volna. Beszélhettek izmusokról, kísérletezgethettek, kötetlenül követhettek nyugati szellemi áramlatokat, amely felénk régóta a korszerűség szinte kizárólagos ismérve. Irodalomszakos hallgatók olvasták itthon nagy elánnal Bori Imre tanulmányait, Sziveri János verseit, Kopeczky László prózáját. Kereszték Hornyik Miklós kötetét, mi több, lopták könyvborítóit. Élénken emlékszem: a *Beszélgetés írókkal* című – 1982-ben Újvidéken megjelent – interjúgyűjtemény könyvtári példányának borítóját, egy mára püspökké lett lelkész könyvtáros felesége „happolta el” a kőszegi Ottlik rajongók

elől... (Nem tudom, Isten megbocsátott-e neki, Hornyik nyilvánvalóan igen.)

Nem véletlenül hozom szóba Ottlikot, a határt és határtalanságot, a provincializmust és az egyetemességet, a sorsot és a sorstalanságot. Minderről fontos mondandója van Hornyik Miklósnak, mégpedig olyan *felkészültséggel és bátorsággal*, amely néhány szerzőtől eltekintve, így, együtt, többnyire hiánycikk a mai magyar irodalomban. Felkészültségéről mindössze annyit, hogy a ritkán megszólaló Ottlikkal ő készítette az egyetlen, igazán mélyreható interjút, ami nélkül jóval kevesebbet tudnánk ma az íróról, alkotói módszeréről, hallgatásairól, az *Iskoláról*. Ennek a mélységnek a titkát Hornyik irodalmi empátiájában, kifinomult kapcsolatteremtő képességében, megalapozott, pontos ítéleteiben, értéktiszteletében, az életműben való rendkívüli, párját ritkító jártasságában találjuk. A felsoroltak persze intellektuális közhelyek, illetve azok kellene hogy legyenek. Mégsem azok, sokkal inkább erények a szekértáborok, zászlólengetők, elfogultságaikat esztétikai mezbe öltöztetők közötti hangzavarban vagy megvető, végső hallgatásban, értékek elhallgatásában, szerzők elhallgatásában.

Az *Iskola* a vajdaságiak számára azért lehetett fontos – számos ok mellett –, mert Ottliknál a szabadság nem vértelen absztrakcióként jelenik meg, hanem valóságos választások soraként. A kisebbségi létben nélkülözhetetlen a belső szabadság, az emberi épség megőrzéséhez. A regény az individuumon keresztül ugyan, de modellezi a kisebbségi sorsot, a kisebbség közös tapasztalatát. Ottlik művéből nyilván lényegesebb volt a határon túliak számára a létezés-technika, mint a posztmodern regény az értelmezési lehetőségek tárházaként. A posztmodern egyébiránt – állítja valamelyik angol szerző – kényelmes eszköz egy sor hozzáállás, hit, érték és érzés megjelölésére abban a korban, amikor reális veszély, hogy a lelki üresség és a kulturális felszínesség áraszt el mindent, a szellem pedig önmagát ismételve saját paródiájává válik. Világunk szétesőben van, a létben olyan individuumok jelennek meg, akiknek nincs szilárd

képük sem önmagukról, sem a történelemről. A gond mélyén – a nem egyszer túllihegett, agyonbonyolított – identitászavar húzódik, ami valójában a tradíció áthagyományozásának tiltásából ered. Lorenz szerint, ha valaki elveszítette annak a kultúrának a szellemi örökségét, amelyben felnőtt, azután nem találta meg a pótlékát egy másik kultúra szellemiségében, az képtelen lesz azonosulni bár-mivel és bárkivel, ami törvényszerűen az üresség érzéséhez vezet.

Hornyiknál ezért, mindezek elkerülése miatt, nincs ellentét hagyomány és modernitás között, holott pontosan tudja, miben különbözik a magyar és a magyarul beszélő irodalom. Nem szédül bele a posztmodern semmibe. Látja a legegésző, kövérre gömbölyödött szent teheneket a magyar irodalom rétjein, amint virágokat rágnak le, el-elbődülnek vagy békésen kérődznek, ha jól megy soruk, miután felbőfőgték a friss izmusok kissé fanyar hajtásainak maradékait. Vitában áll Bányaival, Konráddal, Kertésszel, sérthetetlennek hirdetett elvekkel, szent dogmákkal. Írásai felszabadítják a szellemi horizontot azok számára, akik félve fogalmaznak meg evidenciákat, mert saját véleményükkel szemben előnyben részesítik a protokoll-listákat.

Nem rejti véka alá, hogy a Nobel-díjas Kertész például nem tartja különösebben jelentős alkotónak. Valóban, Kertész meglehetősen egysíkú, jóllehet saját tapasztalatát igyekszik világtapasztalatként értelmezni. Kertész Imre a Holocaust írója, általában ezt a történetet meséli újra. Ottlik történetei mögött is ott dereng szinte mindig a kőszegi alreál súlyos tömbje minden emlékével, az igazságnak azonban tartozunk azzal, hogy kimondjuk, Ottlikhoz képest Kertész reménytelenül középszerű író volt és maradt. (A *Sorstalanságot* azok vélik rendkívüli teljesítménynek, akik nem olvasták Primo Levi, Tadeus Borowski, V. E. Frankl, másfelől Salamov vagy Szolzsenyicin munkáit.) Ottlik az *Iskolában* szerzett tapasztalatokat olyan ontológiai szintre emelte, amire Kertész Imre valószínűleg már soha nem lesz képes. A Holocaust-történetet ugyan – többekkel

együtt – szeretné egy új kultúra, új metanarratíva alapjává tenni, megközelítőleg úgy, amint az evangéliumok a keresztény művelődési kör inspirálóivá váltak, ám a kísérlet, a szakralitás hiányában, hamvába holt. Az egyetemesség eléréséhez kevés az ideológiai vagy bármilyen partikuláris szándék. Jóllehet a Holocaust-történet „alapanyaga” lételméleti értelemben sűrű, szélsőséges, drámai mélységekkel teli, mégsem tudta úgy kiaknázni, mint Ottlik az *Iskola* élménykörét.

Tudjuk: mi, emberek, végső olvasatban a történeteink vagyunk. A történeteket pedig, miként egy német teoretikus mondja, el kell mesélni. Még akkor is, ha azok a meg hasonlászról szólnak, vagy ha azok bizonyos részét, szinte láthatatlanná téve azt, magába szívja a történelem. Hornyik Miklós sorsa szétválaszthatatlanul összefonódott a kisebbségi léttel és irodalommal. Nem árt azonban óvatosan bánni a jelzőkkel, mert a létezésben nincsenek I. és II. osztályú, ne mondjam fapados utasok, amint nincsenek objektív mércevel mérhető katasztrófák sem. Ellenben vannak közösségek, van nemzeti tragédia, van fragmentumélet, van relativizmus: ami az

egyiknek jobban sajog, az a másiknak kevésbé; továbbá van közösségi és egyéni meg hasonlás. Utóbbi természetesen nem a né melyek által tervszerűen kifejlesztett, majd gondosan ápolt neurózisból ered, hanem miként jeleztem, a történelemből. Esetünkben Trianonból, a kisebbségi sors megaláztatásai ből, az anyaország hivatalos politikájának évtizedes közönyéből, a szövetségesnek hitt társak sunyi kis árulásaiból, nagyjából mind abból, amit Hornyik Miklós mondataival, vagy képszerűen Amerigo Tot, azaz Tóth Imre két prés közé szorított kopjafáival tár elének. Ezt nevezik emelkedettebben tanúságtételnek.

A határokon túli írók – válassza el tőlünk őket a trianoni határ vagy az Atlanti óceán –, éljenek mára bárhol, azt hiszem, jobban ismernek minden Rodostót a Kárpát-medencei magyaroknál. Féltve őriznek minden magyar helynevet, minden magyar szót, mélyebben minden Zágont mindnyájunknál, mindnyájunkért. Miként Hornyik Miklós: sorsszerűen, fosztóképzők nélkül.

MÓRO CZ ZSOLT

Új protestáns kulturális önszemlélet felé

Imre László könyve

Imre László már a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján is több kísérletet tett arra, hogy a magyar protestáns kultúra mellőzött, sőt tiltott értékeit rehabilitálja. Munkásságának ezt a területét a rendszerváltozás után jelentős mértékben gazdagította. Ekkor ugyanis – korábbi tanulmányai alapján – felkéréseket is kapott protestáns témakörű írásokra. Szívesen vállalta ezeket a feladatokat, hiszen bensőséges kapcsolata van a magyar protestáns kultúrával.

MAGYARORSZÁGI
REFORMÁTUS EGYHÁZ
KÁLVIN JÁNOS KIADÓJA,
2010

Ez teszi lehetővé számá ra azt, hogy ne csak egyes jelenségeket vegyen számba, hanem a jelenségek mögött nagyobb horizontot is megrajzoljon: egy új protestáns kulturális önszemlélet jeleit is számba vegye és ösztönözze.

Alapos ismeretek segítik abban, hogy áttekintő tanulmányban mérje föl a református hit, hitvallás és hagyomány szerepét a magyar irodalomban. Hangsúlyozza, hogy a magyar protestantizmus kultúrateremtő, a

nemzeti jelleget meghatározó szerepét ellenfelei sem vonták kétségbe.

Remek jellemzését adja a magyar protestáns irodalom legnagyobb alakjainak. Arany költészetének a protestáns jellege azért szorult háttérbe, mert Arany „irtózik a direkt valomásoktól”. Közvetlen hitvallás helyett az életforma és az erkölcs dolgaiban élte meg hivatását. Azt azonban tudta, hogy magyar református hitének elveit a közösség, a nemzet nemesítése, magasabb szellemi és erkölcsi szintre emelése érdekében kell hasznosítania. Az anyanyelvi kultúra ápolása a nemzeti megmaradás fő eszköze volt.

Imre László szemléletesen rajzolja meg a protestáns hit változó hatékonyságát és nemzetmegtartó értékeit egyaránt. A XX. század elején külön figyelmet érdemel a protestantizmus nézőpontjából is Ady Endre, aki hagyományos értelemben nem volt gyakorló keresztyén, de „hite elemi erejű és felkavaró”.

Trianon sokkhatása után Erdélyben korszerűvé és tanúságtevővé vált a református irodalom. Ekkor megint csak az erdélyi hagyomány a forrása hitnek és hitvallásnak. A kisebbségi sorban vállalt hit teszi időszerrűvé például Apáczai és Bethlen Gábor örökségét. A jelenkorig vezet ez a hagyomány: a Bethlennek emléket állító Sütő Andrásig, az Apáczairól drámát író Páskándi Gézáig, az Erdély-élményből ihletet merítő Csoóri Sándorig.

Imre László tanulmányainak sajátos jegye az, hogy mindig szembeesít a jelenkorral is. Megállapítja azt is, hogy a mai magyar reformátusság nincs könnyebb helyzetben, mint a háromszáz vagy harminc évvel ezelőtti. Azonban azt vallja, hogy útmutató és garancia a magyar protestáns kultúra legnagyobbjainak példája lehet. Emellett hangsúlyozza azt is, hogy a magyar református kultúra a világcivilizáció egyedi értéke, tehát figyelmet és megbecsülést érdemel.

A Győri L. János által készített *A magyar reformáció irodalmi hagyományai* című kötethez írt széljegyzetek kapják az *Új protestáns kulturális önszemlélet felé* címet. A magyar reformá-

ció sajátos értékeire hívja fel a figyelmet, mely értékeket európai összefüggésrendszerben mutat be.

Sok fontos észrevétellel gazdagítja ismereteinket. Rámutat arra, hogy az egyházi irodalom bizonyos műfajai elmúlnak, mások tovább élnek ma is. Megvilágítja azt is, hogy a két világháború közötti szociográfia gyökereit a XVI–XVII. századi prédikátoraink bibliai alapú szociális érzékenységében kell keresniünk.

Győri L. János könyvének igazi érdemét abban jelöli meg, hogy az „egy korszerűsített irodalmi önismeret révén megújított református kultúrakonceptió felé mutat”. Nagyon fontos ebben az, hogy amit a múlttól feltár, az nem passzív hagyomány, hanem a jövőt alakító, a megmaradást szolgáló érték.

A nyelv és a vallás egymást őrző és erősítő összefonódása ugyanazt jelenti a mai Romániában, mint a reformáció korában: a nemzeti és erkölcsi megmaradás és kiteljesülés lehetőségét. A nemzeti önismeret a protestáns etikából tartós és tartalmas ösztönzéseket nyerhet.

A magyar történelemnek, nemzetlétnek és művelődéstörténetnek sorsértelmező jegye felekezeti megosztottsága – indítja a *Reformátusok Budapesten* című hatalmas terjedelmű könyvről írt tanulmányát Imre László. A megosztottság a XX. század második felében felszámolódott – remélhetőleg véglegesen. A Kósa László által szerkesztett, „roppant értékű munka nemcsak az elmúlt évtizedek legjelentősebb szociológiai, művelődéstörténeti, felekezettörténeti vállalkozása”. Elemzése azzal a reménnyel zárul, hogy a legkülönbélebb vallású hazánkiai olyan közös minimum jegyében foghatnak össze a magyarság szellemi, erkölcsi és anyagi felemelkedésének érdekében, amelynek az alapelvei e kötet alkotói irányították. A felekezeti témák kutatása tehát túlmutat a felekezeten, egyetemes érvényű.

Imre László kötetének további tanulmányai jelentős református alkotók vallási él-

ményét és annak művészi vagy tudományos megnyilatkozásait vizsgálják meg.

Tompa Mihály vallási élményének tanulmányai egykor és ma című írásában idézi Tompa monográfusát, aki szerint „hitének nincs igazi mély, egzisztenciális alapja”. Megállapítja, hogy Tompa „nagyon komolyan vett viszont nemes ideálokat, az evangéliumot leginkább etikai szempontok szerint magyarázta”. Hangsúlyozza, hogy a költő valláshoz fűződő viszonya kezdettől tartalmazza az egyéni élmény többletét, tehát nem lehet őt a „rutinszerű lelkipásztori életfelfogás egyhúrú poétájának tekinteni”.

Az Arany és Ady istenélményének reciprocitása című tanulmány Imre László kötetének kiemelkedő darabja. Az a kiinduló pontja, hogy Arany és Ady származási, alkati, etnikai összetétele ritkán érintett lélektani és műfajtörténeti megkülönböztetésekhez segíthet hozzá. A Barta János koncepcióját továbbvivő írás körültekintően elemzi a két egymással ellentétes alkatú tehetség istenélményét. Arany istenélménye racionális és személytelen, Ady-nak pedig „páratlan szenvedélyű és őszinteségű istenélménye volt”. Aranynál egyértelmű az értelmi-erkölcsi erők túlsúlya és tudatossága. Adynál ősbib és ösztönösebb érzületek uralkodnak.

Imre László rendkívül körültekintően szembesíti Arany és Ady istenélményét, annak poétikai kifejezéseit. Nagyon érdekes és értékes, hogy az ellentétek mellett rámutat arra is, hogy „végső igazságaik olykor (inkább ritkán) egybecsengenek”. Az Arany-féle norma felsejlik némely Ady-versben, Arany értékbizonyosságon alapuló szemlélete pedig időnként stabilitászavarral árnyalódik.

A kevés figyelmet kapó igaz értékek felmutatásának a törekvése is jellemzi Imre László irodalomszemléletét és emberszemléletét egyaránt. Ravasz Lászlót annak a református főpapszemélynek a megvalósulásaként értékeli, amelyet „az egyetemesség mellett a térben és időben behatárolt szolgálat jellemez”. A szokványos magyar kálvinizmus meghaladásának kísérlete egy mély,

evangéliumi, hitszerű vallásosság jegyében – jelentős fordulat a magyar református identitástudat történetében.

Reményik Sándorra is nagy hatással volt Ravasz László. Ő tudatosította benne, hogy a protestantizmusnak mély hittartalma is van.

A Reményik Sándor vallásos lírája és a kisebbségi etika című tanulmány azt mutatja meg, hogy Reményik életműve fontos dilemmák távlatos taglalására nyújt lehetőséget. „Sok esetben éppen az egyetemes emberség, a vallás éthosza adott és ad leginkább kikezdhethetetlen magatartási normákat egy nemzeti, kisebbségi, etnikai törekvés számára.”

Bár Reményiket a konzervatívok közé szokás sorolni, Imre László tüzetes elemzéssel mutatja meg, hogy ő volt az egyik kezdeményezője a magyar vallásos költészet megújításának. Nem volt Adyhoz, Babitshoz fogható tehetség, de életműve átgondoltságában, rendszerezettségében tematikus teljességében, kivételes etikai érzékenységében és előremutató újszerűségében a legnagyobbak mellé állítható.

Ismerteti és méltatja ifj. Fekete Károly Makkai Sándor életművét tárgyaló könyvét, mely a nemzeteszme és keresztyénség viszonyát is elemzi. Bemutatja, hogy a nehéz helyzetben levő nemzetek, népek, nemzeti kisebbségek megpróbáltatásainak Makkai valóságos messianisztikus szerepet szánt.

Imre László valamennyi tanulmánya azt is kutatja, hogy a mai ember miképpen tud boldogulni korának eszméivel. Egyensúlyt keres a tudomány és a vallás között is. Hangsúlyozza azt is, hogy a természettudósok között sok a vallásos ember, s a vallási meggyőződés a legkevésbé sem akadályozta őket korszakalkotó eredményeik elérésében.

A mai ember szellemi és erkölcsi emelkedését szolgálják ezek a tanulmányok. Ma hit és tudás, vallás és tudomány viszonya új alapokra helyeződik. Az emberség boldogulásának érdekében olyan szövetséget keresnek a tudomány és teológia között, amely nem valamiféle békítgető összefogás, hanem az ember létérdeke. A hermeneutika azt bizonyítot-

ta be, hogy a „vallások (és sok másféle szöveg is) számunkra valóságukban, tehát világképünk és igényeink alapján értelmezhetők, azaz a *Szentírás* betű szerinti olvasata mellett továbbgondolt, magunk számára érvényes magyarázatai is érvényesek”.

Imre László könyve úgy vezet bennünket egy új protestáns kulturális önszemlélet felé, hogy közben tanúságot tesz ennek az önszemléletnek a vonzó egyetemes értékéről.

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Nem csak Both és vászon...

Both Balázs: *Látogatód jön*

„Art happens”– „A művészet megtörténik”.
(James Whistler)

ki René Magritte
Személyes tárgyak

MAGYAR NAPLÓ,
2010

című alkotását választja újabb versei tárházának *ablakául* (vö.: a borítóval), az máris egy többretegű világot ígér a kötetbe „látogató”, azaz az olvasó számára. Kétségtelenül hívogató Both Balázs második verseskötete, a *Látogatód jön*, amely az idei könyvhétre jelent meg a Magyar Napló gondozásában. Az 53 verset tartalmazó karsú kötet azért is fölhívhatja magára a figyelmet, mert a fiatal költő egy fél évtizeddel ezelőtt jelentkezett először verseskötettel (*Árnyékatlan pillanat*, 2005), így az összehasonlítás igénye elkerülhetetlen.

A ciklikus rendezőelvet ezúttal is megtartotta Both Balázs: mindkét kötetben négynégy ciklusba rendezi verseit a 34 esztendő költő, csak most 16 verssel gazdagabb líratermést adott közre az első kötethez képest. A kötet kompozíciós zártsága és maga a kötet borítóján látható Magritte-kép (*Les Valeurs personnelles*), valamint a hátoldalon olvasható, ehhez a képhez készült versillusztráció (*Személyes értékek*) szoros versolvasást (ma divatos kifejezéssel élve: „close reading”-et) feltételeznek, ugyanakkor hűen párosulnak a szövegek alkotta ecói nyitott mű modellstruktúrájával. Azaz: habár a kötet első felé-

ben két képzőművészeti inspirációként is értelmezhető ciklus darab-

jait találjuk, a másik felében a személyesebb, az utolsóban a privát létlíra darabjaival szembesülünk, ám sohasem tudhatjuk biztosan, merre sodornak a szerzői asszociációk bennünket. Ahogyan azt a könyv nyitóversének záró sora is üzeni: „És sejtésem sincs, hol vagyok” (*Az eltévedt zsoke*).

Figyelemreméltó, ahogyan Both Balázs fiatal lírikusként rátalál a földön heverő „tárgy”-szavakra, és olyan természetességgel hasznosítja újra azokat, hogy méltán érezheti úgy magát az ember: *ontológiai révbe* ért. Föl-eszmélt. A költői nyelv és a „művészi világ” koordinátái jelölik ki számunkra ilyenkor a mindenkori értelmezés origóját, ám a végtelességbe mutató tengelyek a lét tér- és időidegenségét egyaránt jelenthetik.

* * *

[*Tárlatvezetés Bothtal: Magritte-tárlat*] A belga szürrealista festő 15 darabjához készült versszövegek olvasása egy olyasfajta képi referenciát kényszerít rá a befogadóra, amelyben a műalkotások „szövet”-világa egy másik médium, a „szöveg” világa felől értelmezendő újra. Ez a textuális térnyitás olyan olvasói pozíciót feltételez egyben, amely e médiumváltási

műveletet zökkenőmentesen képes elvégezni. A lírai alany is definiálásra szorul ilyenkor, ezért is feltételezhetjük, hogy a kötet nyitóverse, *Az eltévedt zsoke* máris bizonyos önportréként szerepel a kötetben. Ez a vers még mintha átmenetet biztosítana az előző kötetrel, legalábbis a költő első kötetének borítójával mindenképp, ahogyan „alkonyatkor a kásás fény / pillanatokra felragyog...” (vö.: az *Arnyéktalan pillanat* borítófedelét illusztráló, Both Vilmos erdőrészletet ábrázoló fotójával). Kötetszervező motívum a fény, amely mint emblemikus jeltest, vissza-visszatér a kötetben, összesen tizenötször. Az egyik fő kötetszervező motívum, a fény...

A *Fekete mágia* poézisét a festő költő barátja, Louis Scutenaire ekképp adja meg: „A fény oly tiszta és olyan jelenlevő, hogy a test megadja magát az ég színének, és eltűnik a szemünk elől, mint a legsötétebb éjszakában.” Egy bő évtizeddel ezelőtt Somlyó Györgyöt is megihlette René Magritte aktképe. Az ő képolvasatában a *fekete mágia* nem más, mint egy „Kifordított bőrű / Új Míloi Vénusz” (Somlyó György: *Fekete mágia = Alföld*, 1999/3). Both Balázs „fekete mágia”-ja a verszene és a téma distanciájából fakad: „csak egy nő marad a szirtfalon / haja lobogó fekete fátyol / az azték főnök ha meszkalint rágott / látta a lányt a rózsa utcából”.

Ezután érkezünk az egyik legexpresszív Magritte-kép (*La Modèle rouge*), a lábfejben végződő bakancs-kép verstranszpozíciójához (*A vörös modell*). Az egy pár bakancs-lét látványához hú a Both-vers kétsoros tördelése. Egy olyan történelmi élménykörbe kapcsolja Both a kiszolgáltatottságot hangsúlyozó lábfejeket, amely szintén többször megjelenik majd a kötetben (*Faludy Recsken, A szokás, Hadirokkant az Emkénéél*): a recski fogolytábor embertelen körülményei ellen, a megváltatlan sorsú embertársakért, a kollektív emlékezetben halványodó, de továbbélő emlékeiért hangzik el a jogos költői kérdés a vers végén: „mennyit kell vétkezni, uram / hogy ne járjon bűnbocsánat”.

A haláltematika tovább folytatódik az *Örömev* című opuszban is: érdekes, ahogyan az epikus történetmondás balladai homályba vész: „ráég a számlap a mutatóra / szólítlak lélek mind egyre hívja / sietve szállt a négy vénlány sírba”.

Hasonló elliptikus szerkezetet sejtet a *Golkonda* is: ki ne emlékezne Magritte keménykalapos férfijainak megdicsőülését ábrázoló alkotására? Négy rendezett rímképletű (aabxb) strófába sűríti Both mindazt, amit megért a képből, és amelyben a „kép olvasása” (Gadamer) tökéletesen elvégezhető. A 2. versszakban jelentkező metonimikus képlet telitalálatként fejezi ki azt, amit a Magritte-kép horizontális és vertikális megosztottsága egyaránt sejtet, hogy tudniillik: „ilyet a város még sose látott / szálltak a kéklő délutáni égbe / táskájukban a kimutatások”.

Központi szerephez jut a cikluson belül is a *Személyes értékek* című költemény, amely a 15 alkotásból álló verstárlat központi darabja. A mű eme kitüntetett pozíciója már eleve determinált (vö.: a kötet elülső és hátsó borítójával). A lírai aposztrophé most és az előző versben is már (*Arnheim birodalma*) pozíciót vált: nem lát és nem láttat, hanem kiszól a versből. Van ebben a képben valami, ami a szubjektum tér- és időrétegeit egzakt módon együtt képes ábrázolni, és van ebben a versben valami, amit ez a virtuális tér az egyén időszemléletéből képes megmutatni: „funkciójuktól megfosztva állnak / e lapnyi térben az elhagyott tárgyak / a pohár a cukorszín púderszelence / emlékeznek még érintésedre”. Poétikai „matt”-nak nevezhető vizsont a „megtelik az ablak szeme könnyel” sor, amely a maga avas-tropikus jelenlétével teljes „megadásra” kényszeríti a verszárlatot.

Visszatérve egy gondolat erejéig az *Arnheim birodalmára*: Magritte először 1949-ben alkotta meg a *The Domain of Arnheim* című képét, majd utolsó alkotói korszakában, 1962-ben újra visszatért a témához. Ennek a képnek az ihletforrásaként E. A. Poe *Az arnheimi birtok* című művét szokás megjelölni, és ehhez készült végül most Both Balázs

verse is: a sast formázó sziklaszirt előtti térben elhelyezett két tojás poétikai rejtélyét a következőképp oldja meg számunkra a költő: „remény és szabadság két tojás / sohasem fognak kikelni / elfújja a szél a fészket / és nem marad helyette semmi”.

1928-ban négy részből álló sorozat készült *The Lovers I–IV. (Les amants)* címmel Magritte alkotói műhelyében: Both „láthatatlan kendő”-jű sora leginkább az első két verziót idézheti föl a képek ismerőiben, de sokkal izgalmasabb élményt nyújt önmagában is a költemény, amint ismét túlvilági dimenziók felé nyit a költő: „tudom én ismertem őket / mi vagyunk ez a két halott / kisujjad lakkozott körme fénylett / mikor megnyitottad a gázcsapot” (*Szeretők*).

Érdekes, ahogyan Both két egymás mellé rendezett/helyezett versében a zárlatot egy alanyi alárendelőjű versmondattal retorikájának rendeli alá: „őrült, aki kérdést tesz fel / és őrült, aki rá felel” (*Isten szalonja*), vagy „halálra ítelt, aki dönt / vagy éppen dönteni sem mer” (*Szeretők*).

A *Rózsa* és a *Kontár* mintha valamit átörökítene az előző kötet erotikus-vágyölő szövegeiből, ám ezek a szöveghelyek a vizuális társmedium-fogódzó ellenére sem képesek hiánytalanul végigvinni a tárgyválasztásba oltott bizalmat: mindvégig kifejtetlenek maradnak, a *Kontár* például egy félbehagyott szonettre hasonlít leginkább.

Mintha a XIX. századvég lírikus szólamának (Vajda–Komjáthy–Reviczky) XXI. századi módoszatait hallanánk újra – kiegészítve Ady hangjával – *A fény birodalmában*: „hol válik ketté part és víz / ébrenlét és az álom / minden halálban a saját / haláloamat látom”. Hasonló sorok olvashatók a folytatásban is: „nappal fölépítik bennem újra, / amit az éjszaka összetör”. A festő a következőket mondja erről a képéről: „Úgy gondolom, hogy a nappal és az éjszaka megidézésének van olyan ereje, hogy megleljen és elbűvöljön. Ezt az erőt nevezem poézisnek.” Mintha ez az erő hiányozna ebből a versből is, akárcsak a *Geometriai lélekből*, ahol pedig az impresszionista verszene kerül élesen ellentétbe a történelmi

múlttal megterhelt versindítással: „mikor a sűrű szövésű múlt / végképp fölfejtethetlen...” Miért az „izzó írisze zsarátnok”, miért az „ereiben zúgó idő”? – kérdezhetnénk. A válasz ebben a versben nem adható meg még azzal a Poe-féle poétikai irányelvvel sem, amely szerint az utolsó sor kedvéért kell megírni a verset („isten akarata nemzett / a sátán hagyatékából”), viszont a *Time Transfixed*-re igaz lehet a fenti kijelentés.

A Magritte *Time Transfixed (Durée poignardée, 1938)* című alkotásához készült költemény maga 28 sorával a ciklus „legterjedelmesebb” darabja. E strófatordelés nélküli versszerkezet a második világháború előestéjének szituációját próbálja rögzíteni. A képen a kandallón található óra és két gyertya tükörben való hiányos visszatükröződése már eleve bizalmatlanságot kelt a nézőben, és a félelmet tovább erősíti a kandallóból kipöfögő lokomotív. Ezt az érzést írja körül Both: „hogyan szorítottad a kezem / és suttogva kértél ne ereszsd”. A gyászfekete „fújtató mozdony” tragikus, ám poétikailag jól előkészített verszárathoz vezet: „így emlékszem Biarritzra / fiunknak már csak halálhírét / hozta egy másik vonat vissza”.

Bizonyos értelemben a ciklus legsikerültebb – eddig figyelmen kívül hagyott darabja – *A nagy család*. Szinte „halászsas szárnyú” ívet képes rajzolni a költő ebben a versében: a költemény alaphangnemét az eddig háttérbe szorított szókép, a hasonlat adja („száll a lélek mint a vatta”). A páratlan versszakok leíró jellegét jól ellenpontosozzák a páros strófák személyes kijelentései: „soha el nem hittem / asztalnál égben nászi ágyon / mindenütt jelen van az isten”. Majd az egyesből többes számba váltó első személyben oldódik fel a *nagy család*: a festő, René Magritte, valamint a költő, Both Balázs művészi parancsa, ahogyan a valóságot (fel)színré vinni (és hozni) kell tudnia a művésznek: „kitárt szárnyakkal feszülünk / e viharral vemhes égnek / meszes héjből morajló tenger / pliocénkori ének”.

[*Keresztapa reggelije – Magyar festők képei*] Both Balázs már első kötetében hű bi-

zonyítékát adja képzőművészeti érdeklődésének (*Henri Rousseau: Yadvigha álma; Renoir: Az esernyők, Szendergés; Gustav Klimt grafika, A tó, mint Egry képein* ciklus darabjai). A festészeti tematika tovább folytatódik a második kötet második ciklusában is, ezúttal Barabás Miklóstól Bernáth Aurélig, azaz a romantikától az impresszionizmuson át az avantgárd izmusokig.

A Both-féle magyar „válogatott” tárlat 12 darabot jelenít meg költői eszköztárával: legsikerültebbeknek azokat a verseket érezzük, amelyeken átsüt Both Balázs humanizmusa: „Letakart tükrök, megállt órák. / Minden nap halottak napja. / Ládákba szögeelt titkaikat / a sovány föld befalta” (*Bernáth Aurél: Tél, 1929*). A kötet fülszövegének végén is ez olvasható: „Kevés fiatal költő művészetét hatja át ily hőfokon a világunkból végleg kivesszi látszó emberség melege, felelősségérzete.”

Az önálló címadástól ezúttal is eltekint a szerző: a költemények címei a műalkotások címét és elkészülésük idejét jelölik, azaz a versszövegek – szinte provokatív, ugyanakkor sajnálatos módon – csupán az „illusztráció”-olvasást sugallják számunkra.

A ciklus darabjai három élménykörből táplálkoznak főként. Az egyik az emberi „sorstalanság” ihletköre. Idetartozhatnak a *Dinnyező* (Derkovits Gyula, 1932), a *Tél* (Bernáth Aurél, 1929) és a *Szerbiában* (Mednyánszky László, 1914) című versdarabok. A Derkovits-képhez írott Both-szonett első tercinjában ez áll: „Az ember úgy van Pesten, másik / fertályán a világnak, / mint aki valamire vár itt.” A beckett-i létszituáció rögzítésén túl a legkilátástalanabb, sors és jövő nélküli élethelyzetet írja le a *Szerbiában* is, amely nem más, mint egy erejét veszített tisztizsolga fagyhalálának költői dokumentációja: „Tüdeje kitarva a vésznek. / Koldus sem lehet nála soványabb. / Lázkarikás szemében tovább égnek / a porig rombolt házak.”

A másik élményforrás az emberi szenvedésről, a személyes halál jelenlétéről rajzol térképet (*Kivégzés, Felmutató ikonos önarckép*). A Derkovits Gyula-festmény ihlette

vers emberi parancsa: „lerogyini akkor kell a földre / ha szívig ér az áram” Radnóti *Erőltetett menet*ének életigenlő hitvallását erősíti tovább a túlélőkben. A másik, Vajda Lajos képéhez készült szöveg utolsó, jelöletlen idézetsora – „az élön átút a halott” – viszont problematikus egy kissé.

Székely Magda *Harmincig* című versének utolsó sorát olvashatjuk itt újra Both Balázs előbb említett versének záró pozíciójában. A sorátvétel jelöletlensége önmagában nem jelent poétikai vétséget, már csak azért sem, mert mindkét kötetében szerepeltet a szerző Székely Magdának szánt verseket (*Az utolsó szó, 2005; Auschwitz, 2010*). Sőt, a negyedik ciklus címe, a *Harmincig* is rájátszik a költőnő *Az arc* című versére, egy költői képet is poétikai „örökség”-ként kezelve ott: „még kismulnak a gyűrődések az első csuszamlások” (vö.: Székely Magda *Az arc* „Jelzi a hús a jellem / földcsuszamlásait” soraival).

Sokkal inkább azért kérhető számon az intertextuális szöveg hely kiemelése Both részéről, mert ha nem is fényérvnyire, de fél ívnyi távolságra van a költőnő emlékének szánt szövegtől a *Felmutató ikonos önarckép*, és mert maga a vers egyes sorai egyértelműen a festő, Vajda Lajos fiatalkori tüdő-tuberkulózisára utalnak („miféle túlvilági fények / sugarát lövi belém ennyi röntgen”). Így tehát önmagában indokolatlanul plágiumízű a Székely-sorátvétel.

Végezetül a magyar tárlatban még négy életképet olvashatunk Both Balázs tollából. Ezeknek a verseknek poétikai erényük leginkább a sűrítésben rejlik: „Negyvenhat évig naponta láttam / harisnyát húzó két kezét / a piros szőnyeges pesti lakást / légiakna verte szét” (Csók István: *Fiatal lány fekete harisnyában*; valami miatt egyedül itt marad el az évszámjelölés!). Valamint íme egy példaidézet a cikluscímadó versből, szintén Csók István képéhez: „hogyan néz ki, mint egy detektív / irigyeltem halálosan / listára került a házat lezárták / és ötvennégyben szívroham” (Csók István: *Keresztapa reggelije, 1932*).

A portrészerű *Széchenyi István* (Barabás Miklós, 1848), a *Gyermekeim* (Benczúr Gyula

la, 1881) és a *Sírrablók* (Zichy Mihály, 1858) a XIX. század romantikus-realista stílusának eszköztárából merítkeznek: „Itt-ott fáklyafény lobog / de már csendesek a házak” (*Sírrablók*), „minden csontom tüzes nyárs lesz” (*Széchenyi István*), és végezetül egy találó hasonlat: „mint frissen főzött lekvár / még olyan édes az élet” (*Gyermekeim*).

Nem hagyhatta ki Both Balázs a személyes szelektálás alkalmával egyik kedves festőjét, Egry Józsefet, akinek már első kötetében teljes ciklust szentelt (*A tó, mint Egry képeim*). A *Badacsonyi haikuk* párverse lehet itt a *Nap a víztütkörben* címűnek, melyben nemcsak a festői hivatás, de a művészet parancsa is szót követel: „belesajdul a látás de nézni kell / és festeni knyíll a képet”.

A ciklus utolsó darabja szintén valami-fele önportré: Csontváry *Öreg halászá*nak többféle olvasatát adták már az utóbbi időkben a művészettörténészek (halász és ördög ábrázolása egy képen). A móló nélküli idő végtelenébe öregedő halászt most úgy örökíti meg a költő, mint akinek „titkot őrző homlokán – ki tudja – mennyi kínok véste ránc van” (*Öreg halász*, 1902).

[*Mártír*] A *Látogatód jön* másik felébe rostált versek egy része hommage-költészet. Faludy György *Pokolbeli vígnapjaim* című prózaírásának utolsó fejezetére „rímelt”-nek Both Balázs *Faludy Recsken* alábbi sorai: „Nemcsak a test mely éjszaka / mint partot fogott roncs hever – / a lélek is pokolra száll”. Mintha egy film kockái peregnének előttünk. Nem véletlen az asszociáció, ugyanis *A szokés* például ki-mondottan Gyarmathy Lívia filmjére készült adaptáció. Az 1996-os film a recski fogolytáborból megszökött négy fiatal életét mutatja be. Ebben a filmjében a rendező a nemrég elhunyt férjnek, Böszörményi Géza rendezőnek állít emléket. „A hegyoldalba nőtt erdőből nincs út, mely vissza / vezetne” – fogalmaz versében Both. Az újabb médium, a film bekapcsolása az értelmezői horizontba afféle posztmodern gesztusként is értelmezhető.

A költőelődök közül Orbán Ottónak, Gyurkovics Tibornak és Radnótinak jutnak in-

memoriam-sorok ezúttal. Az előző kötetében is megszólítottá válnak a költőtársadalom egykori és jelen képviselői: Pilinszky, Gergely Agnes (*Sokszög*) és Lakatos István (*In memoriam Lakatos István*), illetőleg a kortársak közül Grecsó Krisztián (*Enteriőr*) és Szabó T. Anna (*Lelet*), valamint a Sopronban élő költőtárs: Sarkady Sándor (*Gótika*). A *Radnóti Miklós születésének századik évfordulójára* született versben harmadízben jelenik meg Both-nál egy fehér anyag, a vatta: „Perekre tépve a vatta-csend” (*bapax*). Eddig mindkét szer egy-egy hasonlat alaptagjaként találkozhatunk vele: „száll a lélek mint a vatta (*A nagy család*), illetve „a hangja lágy volt mint a vatta / s ő szép mint egy Chopin-polonéz” (*Fiatallány...*, 26).

A Both-féle költészet mindvégig száműzi a nyelvi humort – mintegy meggyőződve annak líraalantasító voltáról –, pedig – úgy érezzük – jó tolla lenne hozzá a költőnek. Egy cseppnyi – szó szerinti akasztófahumor – mintha mégis bele került volna a *Sztálin sírfelirata* című szonettjébe: „minden átkozott gondolatából / bitófa nőtt vagy munkatábor / nyakra kötél hullt csontra csont – / s lett két Magyarországnyi halott / [...] ennyi név tán túl sok egy sírfeliratnak” (*Sztálin...*, 46).

A kinszenvedők hangján át hallhatjuk végezetül a költő Úrhoz intézett fohászait néhol Adyt idéző soraiban: „hideg kőlépcsőn fekszem uram / mindkét lábam csonka” (*Hadirokkant az Emkéné*, 44), néhol Nagy Ágnes intonálásában: „Tanulni kell a testnek / minden sajduló csontját” (*Mártír*), néhol pedig halk József Attila-i hangot ütve meg: „Áldd meg uram az embert, / ki testemet elföldeli” (*A pestises imája*, 50).

A ciklus záróakkordjaként az *Istennel perlő Árpád-bázi lovagot* halljuk, amint kérdez, majd kérést fogalmaz meg reményt ígérő imaként: „Épül-e még, mondd, Istenem, / kőfalakból jövő a múltra? / Küldj jelt egedből vagy sújtson a porba / haragos angyalod ujjá” (52).

[*Harmincig*] Both Balázs kötetének utolsó „fejezete” a költői lélek finom rezdülé-

seinek tárháza: a legszemélyesebb versszövegek kerülnek itt az olvasók elé, melyekben a költő fiatal apaként is megszólal. Fiához írott versében a költő a gyermeki öntudatra ébredés fokozatait próbálja tetten érni: „birtokba veszi a fényt a mozgást / de még nem tud mit kezdeni vele / öntudatlan és boldog világ volt / szívlüktetésű tenger” (*Ábel*). Majd a születés csodás aktusának lehetünk tanúi, amint az újszülött „csontjáiig hatol a lét / fájdalom, gyönyörűsége” (*Vanda*).

Van még egy, talán saját gyermekkori élményeket idéző költemény, ahol is az emlékező pozíciójából minden szépnek, színesnek, kecsegtetőnek látszik: „A rigócsőr sebezte almák / pottyanva megrepednek. / Mindenfelől fénysugár-záport / isznak a tűzvörös eprek; / És a gyerek, kinek ínyére most / mézédés leve csorran? / A nyár, a kert, a kisgyerek: / fénykép a fiókban” (*Fénykép a fiókban*).

A szerelem mint konkrét téma egyetlen versben van jelen a kötetben: négyszer négy strófában fogalmazza újra azt az érzést a költő, amit már Kisfaludy Sándor sem tudott hitelesen kifejezni, csak körülírni: „Nyolc lehettem. Szaloncukorért nyúltam – / Egy rossz mozdulat, s a fa eldőlt. / Hátrálni kellett, mint huszonöt év múlva / az édes gyertyafényben úszó szerelemtől” (*Négyszer négy*, 64).

XXI. századi vers-”triptichon” a *Road to hell*: a „Tízemeletnyi hőségben élünk” (1), a „fut az aszfalton, lendül a fény” (2), valamint „A benzinfüstös körmenet fűti a város poklait” (3) kijelentések visszavonhatatlanul mutatnak utat a „teli bádögüst”-pokolba.

Két megrázó élményt nyújtó versről kell még szólnunk a kötetzárón kívül: *A te csönded* és a *Küzdehnek érted*. Az első egy „súlyosuló hiány”-nak a leírása, mely egy véget ért kapcsolat sírfelirata is lehetne egyben: „Már örökkön árnyék leszel / az áradó-fogyó emlékezetben / mert nem tudhatod világomat / s nekem a te csönded ismeretlen” (58). A másik vers az emberi szervezeten győzedelmeskedő betegség, a rák kíméletlen-kegyetlen kinszenvedést okozó térnyerését írja le: „Ér-

zed, dühöngve tombol, / mérgétől rácsként hullnak szét a sejtek, / s a mindenhatónak hitt ész / pőrén szorongva reszket” (67).

A ciklus és egyben az egész kötetkompozíció, a *Látogatód jön* utolsó verse a *Nihil* címet viseli. Egy kicsit megtévesztő lehet maga a címadás, ugyanis az előző kötetében is szerepeltet a szerző azonos című verset, ott is majdnem zárószóként. Nem csupán a felényi terjedelem miatt tömörebb az első kötetbeli *Nihil*: itt a költemény második felében jelentkező kérdések feleletet követelnek: „Úr mégis egyedül / ő a Földön...” A második *Nihil*-versben útjára engedett zárógondolat, a „nincs üzenet / Hóreb hegyéről” pedig végképp pesszimista kötetzárólatot eredményez, szigorúan elutasítva ezáltal a „mindenséggel mérd magad” eszményét.

* * *

Both Balázs új kötetében olyan költészetet bízott ránk, olvasókra, amely képviselni képes a mai kortárs líra *sokmaszkú* arculatát. Személyes, őszinte, humánus hangja miatt nem tűnik el az ultramodern frázisszövegek között, hanem képes – mint egy „kőbe zárt fénykép” (*Szent Mibály dombján*, 37) – múltat és jelent, életet és halált, szépséget és szenvedést, sorsokat és sorstalanságokat egyéni színnel gazdagítva megmutatni.

A *Holmiban*, az *Új Forrásban*, *Bárkában* és több, helyi folyóiratban már eddig is publikáló szerző legújabb szereplési lehetősége az ideai *Az év versei* (Magyar Napló Kiadó, 2010) című antológiában való megjelenése a hatvan költőtárs között öt versével. (Egyébként 2005-ben is ott szerepel már a neve a versgyűjteményben). Egy helyi orgánium digitális változata eseményszámban tudatja a hírt olvasóival, miszerint Both Balázst a Magyar Írószövetség tagjává választották (*kisalföld.hu*, 2010. 05. 10.). Ő maga, a fiatal soproni költő – főfoglalkozását tekintve törzsszázlós (innen a recenzió játékos címadása, a Kosztolányi-versre való hajazás) a következőket nyilatkozta a fent említett helyen: „Az emberi psziché sokszínűsége kódolt, ez hozzátartozik az ember természetrajzához. Az, hogy a mun-

kám során garázdák ellen kell határozottan eljárnom, nem befolyásol, amikor egy-egy festmény, élethelyzet ihlette órában rímes formában vagy antik időmértékben vetem papírra gondolataimat.” Ekkor következhet be az a fajta „esemény”, amit egy alkalommal James Whistler (1834–1903) amerikai modern festő egy párizsi kávéház teraszán folytatott, művészetről szóló vita során mondott (mára már „whistleri maxima” lett: „Art happens”, azaz „A művészet megtörténik”. A vita alapjául anno az szolgált, hogy mennyiben hathat a külső környezet a művészetre). Borghes ezt tovább gondolta *This Craft of Verse (A költői mesterség, 2002)* című korszakalkotó előadás-gyűjteményében: „Valahányszor elolvassunk egy verset, megtörténik a művészet.”

Vannak, akik Both Balázs „látomásos verstárlata”-ként írják le kötetét (Pósa Zoltán, *Magyar Nemzet*), és vannak, akik a kötetet megalkotó szerzőt „érett, szűkszavú költőnek” látják (K. R. könyvismertetője, *Nagyítás*). A mi véleményünk továbbra is az, amit már korábban is megfogalmaztunk: értéktelített, érzékeny poézis, melyből egy dolog mégis hiányzik: a magyar nyelv sokoldalúságát megmutatni tudó nyelvi humor. De hát épp Both Balázs mondja ki mégis-igazát és válaszát ekképpen: „nincs egyetlen jó megoldás / mindig marad egy sebnyi űr – / a legboldogabb percedben is / átjár a huzat legbelül” (*Átjár a huzat, 65*).

LAJTOS NÓRA

